

LA CERÀMICA ÀTICA DE FIGURES ROGES D'EMPÚRIES. UNA APROXIMACIÓ AL SEU ESTUDI TIPOLÒGIC

Emporion, ceràmica àtica, figures roges, tipologia, vaixel·la de taula, vasos de perfums, vasos rituals.

M. Teresa Miró i Alaix *

El estudio de la cerámica ática de figuras rojas de Empúries se ha realizado sobre un total de 2.776 ejemplares procedentes de antiguas excavaciones así como de los fondos de diversos museos. A partir de estas piezas, se propone una tipología que ordena el material en seis grupos; observándose una evolución tipológica de ciertas formas datadas en los siglos V y IV a. C.

Emporion, ceràmica àtica, figuras rojas, tipologia, vajilla de mesa, vasos de perfumes, vasos rituales.

The study of Attic pottery of red figures of Empúries has been carried out on a total of 2,776 samples which came from the ancient excavations as well as the supplies from different museums. From these materials we propose a typology which will order the material into six groups, observing a typological evolution of certain forms dating from the 5th and 4th centuries BC.

Emporion. attic pottery, red figures, typology, table crockery, perfume vessels, ritual vessels.

L'étude de la céramique attique des figures rouges d'Empúries a été réalisée sur un total de 2.776 exemplaires provenant d'anciennes fouilles et des fonds de plusieurs musées. C'est à partir de ce matériel que nous proposons une typologie qui le classe en six groupes; nous avons observé une évolution typologique de certaines formes datant des Ve et IVe siècles av. J.C. .

Emporion, céramique attique, figures rouges, typologie, vaisselle pour la table, flacons de parfums, vases pour les rituels.

127

INTRODUCCIÓ

Les excavacions de la ciutat grega d'*Emporion*, que s'han dut a terme de forma gairebé ininterrompuda des de principi de segle, han proporcionat un important lot de ceràmica grega, tot i que en aquest temps la investigació continuada no ha incidit de manera notable en els nivells antics de la Neàpolis. Fins fa poc temps, no s'havien realitzat estudis monogràfics de les diverses produccions existents, tot i que sí disposem d'alguns estudis de conjunt (Bosch/Serra 1951-1957; Trias 1967; July 1976, 1982; Rouillard 1991) inclosos dins obres que abasten una problemàtica més general. Certament, a mesura que hom disposi d'estudis de diversos materials ceràmics, es podrà aprofundir en el treball de síntesi global del jaciment i es tindrà un millor

coneixement de la colònia focea d'*Emporion*, coneixement que s'ha incrementat notablement amb els treballs d'aquesta última dècada.

PROCEDÈNCIA DE LA CERÀMICA ÀTICA DE FIGURES ROGES DINS EL JACIMENT

Les excavacions oficials s'inicien a Empúries l'any 1846 i se'n fa càrrec fins a 1848 la Comissió Provincial de Monuments de Girona, subvencionades per la Diputació de Girona. Els treballs se centraren a la zona de la basílica paleocristiana. No obstant, ja des de principi del segle XVII, s'hi havien efectuat excavacions per part d'afecionats, propietaris de les finques i col·leccionistes, que centraven l'atenció bàsicament en les necròpolis,

* Arqueòloga Territorial de Tarragona. Generalitat de Catalunya

excavacions que van continuar desenvolupant-se fins al 1908 (Botet 1908). Els materials conservats d'aquests "treballs" estan mancats de tot context, i, en molts casos, fins i tot se'n desconeix la procedència exacta. Molts han estat recuperats mitjançant la seva compra per part de Museus (Museu Arqueològic de Girona, Diocesa de Vic i Museu de Prehistòria de València) i alguns encara es conserven en col·leccions privades.

El 1908, la Diputació de Barcelona compra els terrenys on s'ubica el jaciment, i comença una nova etapa en l'estudi de la ciutat, amb excavacions ininterrompudes fins al dia d'avui (excepte l'interval 1924-1930, per la supressió de la Mancomunitat de Catalunya, de la qual depenia l'Institut d'Estudis Catalans, i la manca de recursos del seu Servei d'Investigacions Arqueològiques, traspassat a la Diputació de Barcelona, i l'interval 1936-1939, a causa de la guerra civil). Fins el 1939 les excavacions foren dirigides per Josep Puig i Cadafalch i Pere Bosch Gimpera (aquest a partir de 1932), i es van fer càrrec de la inspecció dels treballs Manuel Cazorro i dels treballs de camp Emili Gandía, de qui es conserven els diaris d'excavació, que ens ofereixen valuoses dades sobre el seu desenvolupament. En aquest període els treballs d'excavació es dugueren a terme, bàsicament, a la Neàpolis, si bé la majoria d'estructures i nivells exhumats corresponen a època hel·lenística (Bosch 1911-1912; Bosch 1923; Bosch/Serra 1929; Bosch/Serra/Castillo 1934; Cazorro/Gandía 1915). Aquestes excavacions han proporcionat el lot més abundant de ceràmica àtica de figures roges, tot i que s'ha de tenir en compte que no totes les troballes provenen de nivells antics, a l'hora d'extreure conclusions generals.

L'any 1939, acabada la guerra, se suprímí el Servei d'Arqueologia de la Generalitat, del qual depenien en aquell moment les excavacions d'Empúries, i es nomenà Martín Almagro director del Museu Arqueològic de Barcelona, que depenia ara de la Diputació de Barcelona. Fins 1982, tant Martín Almagro com el seu successor, Eduard Ripoll (1962-1981), centraren els treballs d'investigació en la ciutat romana, si bé Almagro realitzà alguns sondejos estratigràfics a la Neàpolis, d'on procedeixen alguns conjunts interessants i datables de ceràmica àtica, per assolir els nivells més antics (Almagro 1947), així com excavacions a la *Palaiàpolis* (Almagro 1964) amb el suport de la Fundació Bryant, i en necròpolis gregues, indígenes i romanes (Almagro 1953, Almagro Gorbea 1962).

L'any 1982, en fer-se càrrec de les excavacions d'Empúries Enric Sanmartí, l'interès de la investigació torna a centrar-se en la Neàpolis, sense oblidar tampoc la ciutat romana i altres àrees com la del pàrquing, en una zona fora muralla, on han aparegut diverses estructures d'hàbitat d'època republicana i una necròpolis dels segles IV i III aC (Sanmartí/Nolla/Aquilué 1985). A partir de 1985 els treballs es desenvolupen al sector sud de la Neàpolis, a la zona dels temples i la muralla.

Les excavacions han permès datar la muralla meridional al segle II aC, el descobriment i datació d'altres muralles (*proteichisma* del segle III aC, i muralles dels segles IV aC i V aC) i la reinterpretació dels santuaris d'Asclepi i Serapis (Sanmartí/Nolla 1986; Sanmartí *et alii* 1986; Sanmartí 1988; Sanmartí/Castanyer/Tremoleda 1988). A la part septentrional de la ciutat s'han excavat unes cases gregues dels segles VI, V i IV aC, que han permès obtenir la seqüència estratigràfica de la ciutat, des del moment fundacional (Marçet/Sanmartí 1989).

Els materials procedents de les excavacions oficials d'Empúries (des de 1908) es conserven al Museu d'Arqueologia de Catalunya, entre les seus de Barcelona i d'Empúries, tot i que és en aquesta darrera on es troba el lot majoritari. Pel que fa a la ceràmica àtica, el volum més gran procedeix de l'anomenada Reserva Gandía, amb el material de les excavacions realitzades entre 1908 i 1936. Alguns materials procedeixen de compres o donacions, com part de la col·lecció de Caterina Albert. Altres museus amb materials emporitans són el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, el Museu d'Art de Girona (abans Museu Diocesà), el Museu Diocesà de Vic, el Museu de Prehistòria de València i el Museu Municipal de Martorell. Aquests materials provenen generalment de compres (Col·lecció Cazorro, dispersa entre varis museus, Col·lecció Alfaràs).

ELS ESTUDIS SOBRE LA CERÀMICA ÀTICA DE FIGURES ROGES

Tot i la importància de la ceràmica grega d'Empúries, ha estat objecte de pocs estudis complets. Fins 1967, data de la publicació de l'obra de Glòria Trias, només s'havien publicat petits conjunts de materials, alguns de manera monogràfica (Bosch 1911-1912; Bosch 1923; Bosch 1938; Bosch/Serra 1951-1957; Frickenhaus 1908; Oliva 1944) i altres que formaven part d'estudis més amplis sobre el material grec a la península ibèrica (García y Bellido 1936; García y Bellido 1948). En un context més general, les peces d'Empúries -un cop han estat atribuïdes- s'han anat incorporant al corpus general de pintors iniciat per Beazley (Beazley 1942; Beazley 1963; Beazley 1971; Burn/Glynn 1982; Carpenter 1989).

La publicació de l'estudi de Glòria Trias sobre les ceràmiques gregues de la península ibèrica (Trias 1967) fou una fita molt important en l'estudi de la ceràmica grega al nostre país, constituí la primera aproximació global al material grec procedent d'Empúries, i esdevingué una eina de treball força útil per a tots els investigadors. No obstant, el mateix caràcter de l'obra, que abastava un àmbit d'estudi de grans dimensions (donar una visió general de les importacions gregues a tota la península ibèrica), va ser el causant de la no publicació de gran part del material emporità, fet que de vegades pot induir

a errors si hom intenta extreure conclusions generalitzadores només a partir de la publicació. El total de ceràmica àtica de figures roges publicada per Trias és de 469 peces: 9 de final del segle VI aC, 315 del segle V aC i 155 del segle IV aC.¹

L'any 1976, Jean Jacques Jully publica un article sobre les importacions àtiques a la Neàpolis a partir de l'estudi de més fragments inèdits, no recollits a l'obra de Trias. Jully examina un volum més gran de material, però que tampoc s'acosta ni de bon tros al total de la ceràmica àtica de figures roges recuperada al jaciment emporità. En total comptabilitza un total de 844 exemplars, i del seu estudi assenyala novament l'abundància d'arribades durant la primera meitat del segle V, confirmant les dades que apuntava F. Villard (1960) en la seva obra sobre la ceràmica de Marsella amb l'examen d'un reduïdíssim nombre d'exemplars. El 1982, afegint també els exemplars procedents de necròpolis (amb un còmput total de 890), constata un moment fort d'importacions entre el 470 i el 430.

Posteriorment Pierre Rouillard torna a incidir en l'estudi de les ceràmiques gregues d'Empúries (Rouillard 1991), a partir d'un conjunt de material similar a l'estudiat per Jully. Rouillard comptabilitza 834 vasos: 3 de final del segle VI aC, 496 del segle V aC i 335 del segle IV aC. En aquest cas, també s'ha de tenir en compte que l'estudi es fa dins un marc més ampli com és la península ibèrica.

Per a la realització d'aquest estudi he utilitzat els lots de material de ceràmica àtica de figures roges d'Empúries dels museus següents²: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries (lots antics i material de les campanyes de 1985, 1986 i 1987 realitzades al sector sud de la Neàpolis)³, Museu d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona i Girona, Museu d'Art de Girona, Museu Municipal de Martorell i Museu de Prehistòria de València. En el còmput final d'exemplars s'inclouen també els materials publicats per Glòria Trias (Trias 1967), Sanmartí (Sanmartí/Nolla/Aquilué 1985) i Rouillard (Rouillard 1991) que encara no he tingut ocasió de veure per-

sonalment (els exemplars procedents de col·leccions privades i del Museu de Banyoles, 66 exemplars del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona i 6 del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries⁴). En total l'estudi consta de 2.776 exemplars, dels quals n'he pogut estudiar directament 2.662: 1.413 exemplars del segle V aC i 1.363 del segle IV aC.

LA CERÀMICA ÀTICA DE FIGURES ROGES: LES FORMES

Un dels problemes de l'estudi de la ceràmica àtica de figures roges d'Empúries és la seva gran fragmentació. Les peces completes són molt escasses i gairebé totes procedeixen de necròpolis. El material procedent de la Neàpolis consisteix en fragments de peces, els quals s'han reagrupat formant vasos quan ha estat possible. Però no es descarta que alguns fragments que s'han comptabilitzat com a peces diferents puguin pertànyer a un mateix vas. Aquesta reconstrucció en molts dels casos havia estat duta a terme pels restauradors dels museus on es conserva el material, i es manifesta en una reconstrucció física de la peça. En altres casos, un exemplar comptabilitzat correspon a diversos fragments que he vist que corresponien al mateix vas, en algun cas conservats en diferents museus. Aquesta mateixa fragmentació dificulta moltes vegades l'atribució del vas a una forma determinada, tot i que aquesta s'ha pogut diferenciar en la majoria dels casos.

Dins la tipologia⁵ de la ceràmica àtica de figures roges d'Empúries es poden diferenciar una gran quantitat de formes, algunes de les quals tenen múltiples variants, que es poden agrupar en 6 grups segons la seva funcionalitat: la vaixel·la de taula, els grans contenidors, els contenidors d'objectes femenins, els vasos de perfums, els vasos rituals i un grup heterogeni d'altres formes on s'inclouen els fragments que no s'han pogut atribuir a cap forma concreta (Figs. 1 i 2).

129

1.- Entre aquest material, però, hi ha algunes peces que no són de procedència emporitàna, com alguns vasos del Museu Episcopal de Vic, que, de fet, procedeixen de compres fetes a Atenes, segons consta al registre del museu.

2.- Vull fer constar, aquí, el meu agraïment a totes aquelles persones i institucions que m'han permès accedir sense cap problema a l'estudi d'aquest material, objecte de la meua tesi doctoral, i molt especialment a Enric Sanmartí, Domingo Gamito, Aurora Martín, Narcís Soler, Ricard Batista, Teresa Llecha, Helena Bonet, Mossèn Gros i Montserrat Farreny. La realització del treball ha comptat amb un ajut de la Fundació Caixa de Barcelona i un ajut de la CIRIT.

3.- La tasca de recollida del material del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries inclosa a l'estudi finalitzà el juliol de 1989. A partir d'aquella data, s'ha localitzat més material que no es té en compte en aquest moment, a l'igual que altres materials de campanyes recents a la part septentrional de la Neàpolis, que estaven en curs d'estudi per l'equip d'excavacions.

4.- Aquests exemplars del Museu d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona i Empúries no els he pogut localitzar encara en les existències dels Museus respectius.

5.- La nomenclatura dels vasos àtics que utilitzaré al llarg d'aquest treball ha estat elaborada per la Dra. Montserrat Camps i Gasset de la Secció de Grec del Departament de Filologia Clàssica de la Universitat de Barcelona, a partir de la relació castellana proposada per Bàdenas i Olmos l'any 1988.

FORMA	Total	%Total	V	% V	IV	% IV
Cilix	1128	40,63	797	56,40	331	24,28
Cilix-escif	42	1,51	15	1,06	27	1,98
Càntar	91	3,28	91	6,44		0,00
Escif	644	23,20	187	13,23	457	33,53
Ritó ?	1	0,04	1	0,07		0,00
Asc	12	0,43	4	0,28	8	0,59
Plat	1	0,04		0,00	1	0,07
Plat de peix	4	0,14		0,00	4	0,29
Enòcoe	58	2,09	18	1,27	40	2,93
Crater	418	15,06	169	11,96	249	18,27
Estamne	4	0,14	3	0,21	1	0,07
Pèlice	61	2,20	17	1,20	44	3,23
Àmfora	6	0,22	5	0,35	1	0,07
Hídria	2	0,07		0,00	2	0,15
Gran vas	8	0,29	4	0,28	4	0,29
Lècane	126	4,54	47	3,33	79	5,80
Píxis	10	0,36	8	0,57	2	0,15
Alabastre	1	0,04	1	0,07		0,00
Lècit	125	4,50	25	1,77	100	7,34
Aribal	5	0,18	4	0,28	1	0,07
Lutròfora	3	0,11	3	0,21		0,00
Lebes nupcial	3	0,11	3	0,21		0,00
Vas plàstic	3	0,11	3	0,21		0,00
Indeterminat	20	0,72	8	0,57	12	0,88
TOTAL	2776	100	1413	100	1363	100

130

Figura 1. Quantificació dels exemplars i percentatges entre els segles V i IV aC segons les formes dels vasos

FUNCIÓ	Total	% Total	V	% V	IV	% IV
Vaixella de taula	1923	69,27	1095	77,49	828	60,75
Grans contenidors	557	20,06	216	15,29	341	25,02
Contenidors ob. femenins	136	4,90	55	3,89	81	5,94
Vasos de perfums	131	4,72	30	2,12	101	7,41
Vasos rituals	6	0,22	6	0,42		0,00
Altres	23	0,83	11	0,78	12	0,88
TOTAL	2776	100	1413	100	1363	100

Figura 2. Quantificació dels exemplars i percentatges entre els segles V i IV aC segons les funcions dels vasos

VAIXELLA DE TAULA

El volum més considerable de vasos de figures roges el constitueix la vaixel·la de taula, entre la qual tenen un pes específic els vasos per a beure, els quals desenvolupen la seva funció en el ritual del banquet o simposi. En aquest conjunt de vasos s'han d'incloure els següents: cilix, cilix profunda o cilix-escif, càntar, escif, ritó, asc, plat i plat de peix.

Cilix

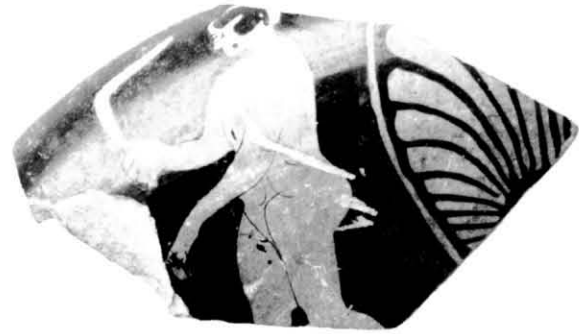
Entre les cilix de peu alt s'han documentat 3 exemplars corresponents al tipus B de Bloesch que ofereixen una

cronologia entre el 470 aC i els darrers decennis del segle V aC. Del tipus C, a Empúries se n'han documentat 5 exemplars segurs, amb una cronologia entre el 520 i el 450 aC. La resta de cilix de peu alt trobades a Empúries no es poden adscriure a un tipus concret, si bé cal pensar que correspondrien majoritàriament al tipus C, més que al tipus A o B. D'aquestes, 505 es daten al segle V aC i 62 al segle IV aC (Fig. 3).

La cilix de peu baix és una forma típica de l'estil de figures roges. Encara que ja es troben exemplars al segle V aC, el moment àlgid d'aquest tipus cal situar-lo al segle IV aC, quan pràcticament desapareixen les

Figura 3. Cílix de peu alt.

Figura 4. Cílix de peu baix.

cílixs de peu alt. A Empúries se n'han localitzat 56 exemplars segurs datables al segle V aC i 92 datables al segle IV aC (Fig. 4).

La resta de fragments de cílix (vores, nanses i parets) no es poden adscriure a cap dels tipus esmentats més amunt, ja que presenten característiques comunes a tots ells. El nombre de fragments datables al segle V aC és de 220, i al segle IV aC de 193⁶.

Pel que fa a la cílix profunda o cílix-escif no es poden diferenciar variants. Dels exemplars d'Empúries, 15 es daten al segle V aC i 27 al segle IV aC (Fig. 5).

Càntar

S'han pogut diferenciar tres variants: el càntar tipus A, el càntar sotadeu i l'anomenat càntar *sessile*. El càntar sotadeu i el de tipus A cronològicament s'adscriuen al segle V aC. A Empúries s'han diferenciat 2 exemplars

de càntar tipus A i 9 exemplars de càntar sotadeu del tipus D (Fig. 6). Respecte al càntar *sessile* decorat amb motius vegetals i geomètrics de l'estil de Sant Valentí, la cronologia correspon a final del segle V aC i principi del segle IV aC. Està representat a Empúries en un nombre de 80 exemplars.

Escif

Podem distingir quatre tipus bàsics d'escif: el de corba contínua, la glaux, l'àtic i el corinti.

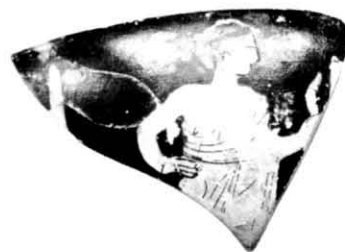
L'escif de corba contínua o tipus A de Beazley és un dels tipus més antics, i la majoria d'exemplars es poden datar al segle V aC (125 exemplars a Empúries), si bé també el tenim present al segle IV aC amb 16 exemplars. La glaux és una variant de l'anterior, amb una nansa horitzontal i una nansa vertical, decorat amb la imatge d'una òliba entre dues fulles d'olivera. Aquesta

131

Figura 5. Cílix-escif.

Figura 6. Càntar.

6.- Cal remarcar que l'atribució de formes a un tipus concret, generalment només pot fer-se si hom disposa de la peça sencera, o al menys de la base amb el peu, element clau per a la identificació del tipus. Per tant, en el cas d'Empúries, en que les peces estan en estat molt fragmentari ha estat gairebé impossible adjudicar un tipus concret en els casos en que hom disposava només de les vores, que poden ser iguals en diferents tipus.

forma apareix vers el 480 aC i continua fins al tercer quart del segle V aC (Johnson 1953). A Empúries n'hi ha 48 exemplars (Fig. 7).

L'escif àtic o tipus B de Beazley és el tipus majoritari en figures roges. L'inici del tipus cal situar-lo al segle V aC (11 exemplars emporitans), però la seva eclosió arriba al segle IV aC, quan es converteix en el tipus de copa majoritari, sent representativa la quantitat de 440 exemplars recuperats a Empúries (Figures 8 i 9).

En ceràmica àtica de figures roges també es feren alguns escifs amb la forma típica de l'escif corinti o còtila, estudiats per Oakley (Oakley 1988). La seva cronologia en ceràmica àtica és 520/510-350 aC. L'època d'auge és situada per Oakley entre 475 i 425 aC. A Empúries se n'han pogut diferenciar 4 exemplars, 3 del segle V aC i 1 del segle IV aC.

Ríton

A Empúries tan sols se n'ha pogut identificar un possible fragment de vora, datable a la segona meitat del segle V aC.

Asc

En ceràmica àtica de figures roges es poden diferenciar tres tipus d'asc, segons la seva forma, i dos tipus de guttus, vas assimilable a l'asc, i del qual, en ceràmica àtica, no ha aparegut cap exemplar a Empúries, mentre que sí hi està representat en ceràmica apúlia. Per les formes d'asc he seguit la classificació que Massei féu en l'estudi dels asc de les necròpolis de Spina (Massei 1978), així els exemplars emporitans s'han d'adscriure a un únic tipus dels localitzats a Spina (el tipus 1/a), que, d'altra banda, és el més representat amb una diferència notable sobre el total d'exemplars. Hi ha 4 exemplars datats al segle V aC i 8 datats al segle IV aC (Fig. 10).

Plat

D'aquesta forma, no gaire representada en figures roges, s'ha localitzat un únic exemplar a Empúries, datable al segle IV aC.

Plat de peix

Tot i que estan amplament representats en la ceràmica àtica de figures roges, el seu desenvolupament es pro-

Figura 7. Glaux.

Figura 8. Escif.

Figura 9. Escif.

Figura 10. Asc.

Figura 11. Plat de peix.

Figura 12. Crater de campana.

dueix en la ceràmica italiota. La mateixa forma es troba també en la ceràmica àtica de vernís negre i perdurarà en la ceràmica campaniana. La cronologia dels vasos pintats és del segle IV aC i, segons Lacroix, no es coneixen plats de peix anteriors a aquesta data (Lacroix 1937). A Empúries se n'han pogut identificar 4 exemplars del segle IV aC (Fig. 11).

GRANS CONTENIDORS

Aquest grup està constituït pels grans vasos amb una funció específica com a contenidor de líquids: l'enòcoe, el crater, la pèlice, l'estamne, l'àmfora i l'hídria.

Enòcoe

Generalment se n'han distingit fins a 8 variants segons la forma, de les quals a Empúries només se'n poden diferenciar amb seguretat tres, a part de les enòcoes plàstiques amb forma de cap de dona.

Dels tipus I i II se n'han recuperat un exemplar de cada, que es poden datar al segle V aC.

Tipus III o coa: Si bé és un tipus molt popular al segle V aC, a Empúries tan sols s'han pogut identificar amb seguretat dos exemplars del segle IV aC.

Tipus plàstic en forma de cap humà: A Empúries se'n conserven tres exemplars⁷, en forma de cap de dona, datats al segle V aC.

Pel que fa als exemplars d'enòcoe que no s'han pogut atribuir a un tipus concret se'n comptabilitzen 12 al segle V aC i 38 al segle IV aC.

Crater

En àtica de figures roges s'han pogut documentar a Empúries totes les variants conegudes de crater, excepte el de volutes.

Crater de columnes: És el tipus més antic, s'inicia a final del segle VI aC i perdura al llarg de tot el V aC, sense que es coneguin exemplars del segle IV aC. S'han recuperat 20 exemplars del segle V aC.

Crater de campana: És el tipus més comú de crater, sobretot al segle IV aC. Pel que fa a la vora es pot establir una variant, amb la vora més recta (tipus Phalaieff), bastant representada en exemplars de l'Àgora d'Atenes, i, almenys, en tres exemplars emporitans del segle IV aC. En total s'han recuperat 134 exemplars de craters de campana datats al segle V aC i 178 al segle IV aC (Fig. 12).

Crater de calze: Tipus que s'inicia al segle V aC, però té el màxim auge al segle IV aC. Se n'han recuperat 14 exemplars del segle V aC i 18 del IV aC (Fig. 13).

Estamne

A Empúries se n'han recuperat quatre, tres del segle V aC i un del segle IV aC. Philippaki adscriu l'únic que es conserva sencer (MAB 589), a la classe dels estamnes antics del Pintor de Berlin (Philippaki 1967).

Pèlice

No se n'han sistematitzat les variants, tot i l'estudi de Becker sobre els pintors que han decorat aquesta forma (Becker 1977). A Empúries s'han pogut diferenciar 17 exemplars del segle V aC i 44 del segle IV aC (Fig. 14).

Àmfora

En figures roges es poden distingir tres tipus (Kanowski 1984), dels quals se n'han pogut identificar dos a Empúries: una àmfora panatenaica datada a mitjan segle V aC, i una àmfora de ventre del segle IV aC. A més, s'han recuperat quatre fragments de paret d'àmfora, datats al segle V aC, que no es poden adscriure amb seguretat a un tipus determinat.

7.- També es coneix un altre exemplar, publicat per Frickenhaus (1908), el qual avui s'ha perdut.

Hídria

S'han pogut diferenciar dos exemplars del segle IV aC, dels quals un de complet es pot adscriure a l'estil de Kertch.

Gran vas indeterminat: Se n'han recuperat 8 exemplars, 4 del segle V aC i 4 del segle IV aC.

CONTENIDORS D'OBJECTES FEMENINS

Entre els vasos als quals s'ha assignat una funció típicament femenina trobem les làcanes, les píxides i les plemòcoes, tots amb una funció de petits contenidors d'objectes femenins (joies, perfums...).

Lècane

La làcane, pròpiament dita presenta només una banda de decoració geomètrica o vegetal, sota la vora, mentre que la tapadora té representació figurada, generalment amb escenes de gineceu. Corresponents al segle V aC s'han comptabilitzat 47 exemplars (36 làcanes i 11 tapadores), que ens donen un nombre mínim de 36 individus. Pel que fa al segle IV aC, el còmput d'exemplars és de 79 (27 làcanes i 52 tapadores), amb un nombre mínim d'individus de 52 (Fig. 15).

Pixis

Es poden distingir diversos tipus de pixis (Roberts 1981), entre els quals els escassos exemplars recuperats a

Figura 13. Crater de calze.

Figura 14. Pèlice.

Figura 15. Tapadora de làcane.

Figura 16. Tapadora de pixis.

Figura 17. Lècit panxuda.

Empúries es poden adscriure als tipus A i D. La major part (8 exemplars) es daten al segle V aC i es poden comptabilitzar quatre pixides i quatre tapadores, resultant un nombre mínim d'individus de quatre. Del segle IV aC s'han recuperat dos fragments de tapadora de pixis (Fig. 16).

VASOS PER A PERFUMS

Entre els vasos per a perfums es poden distingir tres formes diferents, a les quals s'atribueix també una funció diferent: alabastre, lècit i aribal.

Alabastre

En figures roges (dins la varietat de fons blanc) s'ha comptabilitzat només un exemplar del pintor de Sirisc, datat el 480 aC. Aquesta forma, però, està amplament representada a Empúries en l'estil de figures negres.

Lècit

La lècit és el vas de perfums més comú i té un sentit marcadament funerari, trobant-se com a ofrena en la majoria de tombes gregues, fet que ha permès l'existència d'un considerable lot de peces senceres d'aquesta forma, procedents de les necròpolis emporitànes.

Es poden distingir dos tipus bàsics de lècit: la lècit pròpiament dita, i la lècit panxuda o lècit aribalística, segons algunes denominacions, que presenta diverses variants.

Lècit: Tots els exemplars d'Empúries es daten al segle V aC, en un nombre de 20.

Lècit panxuda: Dins d'aquest tipus hem diferenciat algunes variants:

Figura 18. Lutròfora.

a- Dimensions molt reduïdes, cos molt globular i rabassut (8 exemplars, segle IV aC).

b- Cos lleugerament quadrangular (3 exemplars del segle IV aC).

c- Cos més allargat (28 exemplars del segle IV aC i 1 del segle V aC). Dins d'aquest tipus alguns exemplars es poden diferenciar per tenir una vora més exvasada.

En total s'han pogut comptabilitzar 100 lècits panxudes del segle IV aC i 5 del segle V aC (Fig. 17).

Aribal

L'aribal és molt més escàs que les lècits, possiblement per estar mancat d'aquesta funció funerària. A Empúries no hem localitzat cap forma sencera en figures roges, comptabilitzant-se 4 fragments corresponents al segle V aC i 1 corresponent al segle IV aC.

Vasos rituals

El ritual de la cerimònia del matrimoni a l'antiga Grècia propicià la utilització d'uns vasos amb unes característiques específiques, usats només dins aquest ritual com les lutròfores o les lebes nupcials.

Lutròfora

D'aquest un vas ritual, utilitzat tant en la cerimònia del matrimoni per a portar l'aigua del bany de la núvia com en les cerimònies funeràries, s'han pogut identificar tres exemplars a Empúries, datats al segle V aC (Fig. 18).

Lebes nupcial

D'aquesta forma tan sols s'han pogut diferenciar tres fragments datats al segle V aC.

CONCLUSIONS

A partir de les dades analitzades es pot observar una certa evolució tipològica, plasmada bàsicament en un canvi de les formes existents al segle V aC durant el segle IV aC. Això es concreta tant en la desaparició de determinades formes o aparició de formes noves com en la potenciació d'unes determinades variants, que, o no estan representades el segle anterior, o ho estan en un percentatge més petit. El fet que la quantitat d'exemplars diferenciats sigui molt similar en ambdós segles (1.413 al segle V aC, un 50,90 %, i 1.363 al segle IV aC, un 49,09 %), permet una major comparació entre els percentatges de les formes representades, a part de les implicacions que aquest fet pugui tenir per extreure conclusions sobre el nivell d'importació d'aquest tipus ceràmic, que, pel que sembla, no variaria gaire entre els segles V i IV aC.

El conjunt de formes més nombrós el representa la vaixel·la de taula (un 69,27 %), si bé s'observa una clara diferència entre el segle V aC, en què arriben a ser un 77,49 % del total, i el segle IV aC, en què suposen un 60,74 %. Aquesta diferència pot ser deguda a més importació de ceràmica àtica de vernís negre durant el segle IV aC, tipus on predominen les formes per a beure (*stemless inset lip, bowls, escifs...*). Dins aquest grup es pot observar un canvi de gustos pel que fa als tipus de vasos, car si al segle V aC la clix és el vas majoritari (56,40 % enfront del 24,28 % del segle IV aC), al segle IV aC es veu un clar predomini de l'escif (33,52 % davant del 13,23 % del segle V aC). La clix profunda o clix-escif i l'asc mantenen un percentatge similar, i al segle IV aC desapareixen formes com el càntar i el ríton, apareixent-ne dues de noves: el plat i el plat de peix. Entre les formes majoritàries s'observa una evolució clara, si al segle V aC predominen les cilixs de peu alt en totes les seves variants, amb diferència sobre les de peu baix, poc representades, al segle IV aC el tipus de peu alt pràcticament desapareix (62 exemplars), comptabilitzant-se una majoria de cilixs de peu baix (92 exemplars).

Pel que fa als escifs, el tipus corinti o còtila és menys freqüent al segle IV aC, i entre l'escif de corba contínua, juntament amb la glaux, i el de tipus àtic, si bé coexisteixen en ambdós segles, s'observa una tendència progressiva vers una utilització majoritària del tipus àtic, que passa d'estar representat només amb 11 exemplars al segle V aC als 440 del segle IV aC, mentre que l'escif de corba contínua, predominant al segle V aC, gairebé desapareix durant el IV aC.

Els contenidors de líquids representen el segon gran grup en nombre d'exemplars (un 20,06 % del total), observant-se un augment pronunciat del grup durant el segle IV aC (25,01 % enfront del 15,28 % del V aC). D'aquest grup dues formes, l'àmfora i l'estamne, només estan representades al segle IV aC per un únic exem-

plar, i al V aC en una quantitat molt escassa: cinc exemplars d'àmfora, dels quals s'ha pogut atribuir a un tipus determinat l'únic exemplar complet, que es tracta d'una àmfora panatenaica, i tres exemplars d'estamne.

Entre les enòcoes, deixant de banda un nombrós grup de fragments informes que no es poden atribuir a cap forma concreta, es poden distingir quatre tipus, dels quals tres (els tipus I i II i les enòcoes en forma de cap humà) corresponen al segle V aC i l'altre (tipus III o coa) al segle IV aC.

Respecte al crater, que és el contenidor més representat (15,05 % del total), s'observa que al segle IV aC desapareix el crater de columnes i augmenten considerablement els craters de campanà i de calze, pel que fa al caràter de volutes no se n'ha pogut identificar cap exemplar. El crater de campana és, amb molt, el més nombrós en ambdós segles, però durant el segle IV aC la seva presència augmenta lleugerament (178 exemplars enfront dels 134 del segle V aC), igual que el crater de calze.

La pèlice augmenta la seva presència al segle IV aC (3,22 % enfront del 1,20 % del segle V aC), potser substituint l'àmfora, ja que serveixen les dues formes per a una mateixa funció i tenen unes característiques similars. No s'observa una gran diferència tipològica entre els exemplars conservats.

Pel que fa a l'hídria, la seva presència, molt escadussera, només es constata durant el segle IV aC.

Dins les taules de formes he inclòs un apartat per a grans contenidors indeterminats. Aquí s'inclouen tant formes per a les quals no hem pogut trobar cap paral·lel dins les formes conegudes, com fragments informes de difícil atribució a alguna de les formes conegudes. El grup dels anomenats contenidors d'objectes femenins no presenta grans variacions tipològiques. El fet més notable és la poca presència de píxides, encara molt més escassa al segle IV aC. Les formes de lècane són similars en ambdós segles, observant-se, bàsicament, una variació en el tipus de decoració. En general, és un grup minoritari (4,89 % del total).

Dins el grup dels vasos per a perfums (un 4,71 % del total) s'observa una forta variació tipològica entre els segles V aC i IV aC. Una de les formes representades, l'alabastre, es troba només al segle V aC, sent una perduració de formes més antigues. Pel que fa a les lècits, el canvi tipològic entre ambdós segles és substancial, presentant una forma absolutament diferent. Al segle V aC predomina la lècit pròpiament dita, mentre que al segle IV aC es troba la variant anomenada lècit panxuda, de la qual només hi ha cinc exemplars al segle V aC, ja a final de segle. Respecte als aríbals, que han aparegut tots en un estat molt fragmentari (només se'n conserven fragments de paret i un coll), es constata un predomini d'aquesta forma al segle V aC.

Els vasos rituals estan representats només al segle V aC en una proporció molt petita (un 0,21 % del total),

amb tan sols sis exemplars (tres de lutròfora i tres de lebes nupcial).

El 0,82 % restant de vasos es compon de tot un seguit de fragments que no he pogut atribuir a cap forma concreta.

En conclusió, entre els segles V aC i IV aC, es pot afirmar que a Empúries està representada una gran part

de les formes que es fabriquen en ceràmica àtica de figures roges, tot i que algunes ho estan en una proporció molt minsa. Les formes no representades són formes poc comunes, en general, com l'exalipre, el psicter, el mast... No obstant, no es pot descartar totalment l'existència d'altres formes de les reconegudes, car no s'han pogut identificar tots els fragments.

BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO, M. 1940, Las excavaciones de Ampurias, *Ampurias* II, Barcelona, 171-174.

ALMAGRO, M. 1941, Museo Arqueológico de Barcelona, *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales* vol I, 1940, Madrid, 26-36.

ALMAGRO, M. 1947, Estratigrafía de la ciudad helénico-romana de Ampurias, *Archivo Español de Arqueología* XX, Madrid, 179-199.

ALMAGRO, M. 1951, *Ampurias. Historia de la ciudad. Guía de las excavaciones*, Barcelona.

ALMAGRO, M. 1953, *Las necrópolis de Ampurias, vol. I. Introducción y necrópolis griegas*, Barcelona.

ALMAGRO, M. 1964, *Excavaciones en la Palaiópolis de Ampurias*, Madrid.

ALMAGRO GORBEA, M. 1962, Nuevas tumbas halladas en las necrópolis de Ampurias, *Ampurias* XXIV, Barcelona, 225-238.

BÁDENAS, P., OLMOS, R. 1988, La nomenclatura de los vasos griegos en castellano. Propuesta de uso y normalización, *Archivo Español de Arqueología* 61, Madrid, 61-80.

BEAZLEY, J.D. 1942, *Attic Red-Figure Vase Painters*, Oxford.

BEAZLEY, J.D. 1963, *Attic Red-Figure Vase Painters*, Oxford.

BEAZLEY, J.D. 1971, *Paralipomena*, Oxford.

BECKER, R.M. 1977, *Formen attischer peliken*, Böblingen.

BLOESCH, H. 1940, *Formen Attischer Schalen von Exekias bis zum Ende des Strengen Stils*, Berna.

BOSCH GIMPERA, P. 1913, Crònica de les excavacions d'Empúries. La ceràmica grega, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* IV, 1911-1912, Barcelona, 672-ss.

BOSCH GIMPERA, P. 1938, *L'art grec a Catalunya*, Barcelona.

BOSCH GIMPERA, P. 1932, *Etnologia de la Península Ibèrica*, Barcelona.

BOSCH GIMPERA, P. 1923, La colonització grega. La colònia d'Empúries: La ceràmica grega, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* VI, 1915-1920, Barcelona, 708-ss.

BOSCH GIMPERA, P. 1944, *El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España*, Mèxic.

BOSCH GIMPERA, P., SERRA RÀFOLS, J. 1929, *Emporion, IV Congrés Internacional d'Arqueologia*, Barcelona.

BOSCH GIMPERA, P., SERRA RÀFOLS, J., CASTILLO, A. 1934, *Emporion*, Barcelona.

BOSCH GIMPERA, P., SERRA RÀFOLS, J. 1951-1957, *Corpus Vasorum Antiquorum*. Museu Arqueològic de Barcelona I, Espagne 3, Barcelona.

BOTET, J. 1908, *Data aproximada en qu'els grechs s'establiren á Empories y estat de cultura dels naturals del país al realitzar-se aquell establiment*, Girona.

BURN, L., GLYNN, R. 1982, *Beazley Addenda. Additional References to ABV, ARV2 and Paralipomena*, Oxford.

CARPENTER, T.H. 1989, *Beazley Addenda. Additional references to ABV, ARV2 and Paralipomena*, 2ed. Oxford.

CAZURRO, M., GANDÍA, E. 1915, La estratificació de la ceràmica de Ampurias y la època de sus restos, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* V, 1913-1914, Barcelona, 657-686.

CAZURRO, M. 1913, *Guia de Ampurias y de la Costa Brava catalana*, La Escala.

FRICKENHAUS, A. 1908, Griechische Vasen aus Emporion, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* II, Barcelona, 195-240.

GARCÍA BELLIDO, A. 1947, Colonización púnica y griega, *Ars Hispaniae* vol I, Madrid, 153-195.

GARCÍA BELLIDO, A. 1942, La colonización griega en España (Período massaliota, desde Alalie -535- hasta las Guerras Púnicas -218-). *Ampurias* IV, Barcelona, 111-138.

GARCÍA BELLIDO, A. 1936, *Los hallazgos griegos en España*, Madrid.

GARCÍA BELLIDO, A. 1948, *Hispania Graeca*, Barcelona.

GARCÍA BELLIDO, A. 1952, La colonización griega. *Historia de España*, tom I, vol. II, part IV, Madrid, 493-680.

GERICKE, H. 1970, *Gefässdarstellungen auf Griechischen Vasen*, Berlin.

JOHNSON, F.P. 1953, An owl skyphos, *Studies presented to David M. Robinson* II, Saint Louis, 96-105.

KANOWSKI, M.G. 1984, *Containers of Classical Greece. A Handbook of Shapes*, Santa Lucia.

- LACROIX, L. 1937, *La faune marine dans la décoration des plats à poissons. Étude sur la céramique grecque d'Italie méridionale*, Verviers.
- MARCET, R., SANMARTÍ, E. 1989, *Empúries*, Barcelona.
- MASSEI, L. 1978, *Gli askoi a figure rosse nei corredi funerari delle necropoli di Spina*, Milano.
- MCPHEE, I., TRENDALL, A.D. 1987, *Greek red-figured fish-plates*, Basel.
- OAKLEY, J.H. 1988, Attic red-figured skyphoi of Corinthian shape, *Hesperia* 57, 165-191.
- OLIVA, M. 1945, Museo Arqueológico de Gerona. II, La colección emporitana del Museo Arqueológico de Gerona, *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales* vol V, Madrid, 95-106.
- PHILIPPAKI, B. 1967, *The attic Stamnos*, Oxford.
- ROBERTS, S.R. 1978, *The attic pyxis*, Chicago.
- ROUILLARD, P. 1991, *Les Grecs et la Péninsule Ibérique du VIIIe au IVe siècle avant Jésus-Christ*, Paris.
- ROUILLARD, P. 1992, La place de Marseille dans le commerce des vases attiques à figures rouges en Méditerranée occidentale (Ve-IVe s. av.J.-C.), *Marseille grecque et la Gaule*, Lattes/Aix-en-Provence, 179-187.
- SANMARTÍ, E. 1988, Datación de la muralla griega meridional de Ampurias y caracterización de la facies cerámica de la ciudad en la primera mitad del siglo IV a. de J.C., *Colloque Grecs et Ibères (Bordeaux 1986) Revue des Études Anciennes* XC, Bordeaux, 99-137.
- SANMARTÍ, E. 1992, *Massalia et Emporion: une origine commune, deux destins différents, Marseille grecque et la Gaule*, Lattes/Aix-en-Provence, 27-41.
- SANMARTÍ, E., NOLLA, J.M., AQUILUÉ, X. 1985, Les excavacions a l'àrea del pàrking al sud de la Neàpolis d'Empúries (informe preliminar), *Empúries* 45, Barcelona, 110-150.
- SANMARTÍ, E., NOLLA, J.M. 1986, Informe preliminar sobre l'excavació d'una torre situada a ponent de la ciutat grega d'Empúries, *Protohistòria catalana, 6é Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà 1984)*, Puigcerdà, 159-191.
- SANMARTÍ, E. et alii 1986, Las estructuras griegas de los siglos V y IV a. de J.C., halladas en el sector sur de la Neápolis de Ampurias (campana de excavaciones del año 1986), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses* 12, Castelló, 141-184.
- SANMARTÍ, E., CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 1988, La secuencia histórico-topográfica de las murallas del sector meridional de Emporion, *Madridrer Mitteilungen* 29, Mainz, 191-200.
- TRIAS, G. 1967, *Cerámicas griegas de la Península Ibérica*, València.